

Einführung in die slavischen Sprachen, herausgegeben von PETER REHDER; Wissenschaftliche Buchgesellschaft; Darmstadt 1986, XIV + 192 str.

Knjiga je namijenjena studentima slavistike na njemačkome govornom području, ali i svima drugima koje zanimaju jezici ove, po broju govornika (oko 275 mil.) pete jezične porodice u svijetu (iza kineske, indijske, germanske i romanske). U njoj su ugledni slavisti opisali praslavenski, staroslavenski i crkvenoslavenski, dvanaest suvremenih književnih jezika, te polapske i pomoranske slavenske dijalekte. František Václav Mareš (Beč) piše o praslavenskom, staroslavenskom i crkvenoslavenskom (Vom Urslavischen zum Kirchenslavischen), Peter Hill (Hamburg) o bugarskom, Peter Rehder (München) o makedonskom, hrvatskom ili srpskom i slovenskom, Josef Vintr (Beč) o češkom i slovačkom, Gerald Stone (Oxford) o gornjolужиčkom i donjolужиčkom, Dietrich Gerhardt (Hamburg) o polapskim i pomoranskim dijalektima, Henrik Birnbaum (Los Angeles) o poljskom, George Y. Shevelov (New York) o ukrajinskom, Paul Wexler (Tel-Aviv) o bjeloruskom i Josef Schrenk (München) o ruskom. Sadržaj priloga F. V. Mareša koji je za *Slovo* najzanimljiviji prikazat ćemo posebno. Stoga se najprije osvrćemo na ostale priloge.

Svi su prilozi sastavljeni po zajedničkoj shemi: sadrže osnovne obavijesti o području na kojemu se pojedini jezik govori, podatke o broju govornika, obavijesti o pismu i ortografiji, glasovnome sustavu, morfologiji, sintaksi, leksiku, dijalektima i povijesti (književnog) jezika. Autori su dakle na skučenom prostoru dali najvažnije obavijesti o navedenim jezicima. Knjiga sadrži kratak izbor literature za svaki jezik i indeks osnovnih stručnih naziva. Razumljivo je da se javljaju neke razlike i neujednačenosti u prilogima. Šteta je ipak što veća ujednačenost nije postignuta kod tabličnog prikazivanja fonoloških sustava i morfoloških paradigmi, jer tablični prikazi povećavaju preglednost sustava i olakšavaju čitanje priloga. Neki prilozi (npr. slovenski) daju tablice i u fonologiji i u morfologiji, neki samo u fonologiji (npr. ruski), a neki ih uopće nemaju (npr. ukrajinski i bjeloruski). Dobro bi bilo da su u svim prilogima ujednačeni podnaslovi. Na primjer, za isti sadržaj imamo naslove: *Alfabeta*, *Pismo* (Schrift) i *Pismovni sustav* (Schriftsystem).

A sada se vraćamo na prilog F. V. Mareša. Autor se osvrće na dosadašnje teorije o lokaciji slavenske pradomovine i određuje mjesto slavenskih jezika u indoevropskoj jezičnoj zajednici. Govori zatim o seobi Slavena, o područjima na koja su se proširili, o raščlanjivanju slavenske jezične porodice na pojedine jezike i o njihovoj znanstvenoj klasifikaciji. Tu iznosi svoju poznatu dvostruku dihotomiju koja uključuje tetrahotomiju (usp. »Die Tetrachotomie und doppelte Dichotomie der slavischen Sprachen« u »Wiener Slavistisches Jahrbuch« 26, 1980, 33–45). Njegova je podjela zasnovana na dvjema međusobno okomitim osima. Vodoravna os dijeli slavenske jezike na sjeverne i južne. Nekoliko karakterističnih razlika između sje-

vera i juga: *-ę je na kraju riječi na jugu dalo -ę, a na sjeveru -ě (tzv. treći jat), instrumental jednine o-osnova ima na jugu nastavak -omb, a na sjeveru -omb, gramatička (imenska) determinacija ostaje na jugu barem djelomično sačuvana, a na sjeveru je (u književnim jezicima) nestala, na jugu su i za svršene glagole izgrađeni posebni oblici futura, na sjeveru nisu, itd. Okomita os dijeli slavenske jezike na zapadne i istočne. Ta je podjela manje izrazita nego prva. Neke karakteristične razlike: na zapadu je samoglasnička kvantiteta ili sačuvana ili je u razvoju fonološkog sustava odigrala bitnu ulogu, na istoku je uklonjena, a u razvoju je ostavila neznatne tragove. Na istoku su jaki ɔ i ɔ dali kvalitativno različite reflekske, dok su na zapadu refleksi obaju samoglasnika iskonski bili isti. Istovremenom primjenom obiju osi nastaju četiri podgrupe: 1. *jugoistočna* (bug., maked.) za koju je svojstven kompleks balkanizama i osobna zamjenica za 3. l. jed. *toj* (ne *on*), 2. *jugozapadna* (hrv. ili srp., sln.) za koju je karakteristično čuvanje tonskih opozicija i upotreba istog veznika u izjavnim i namjernim rečenicama (*da*), itd., 3. *sjeverozapadna* (češ., slk., lužičkosrp., polj.) gdje se prasl. skupine **tj/kt* i **dj* reflektiraju kao *c* i *(d)z* i gdje je veznik *a* izgubio adverzativnost, 4. *sjeveroistočna* (ukr., bjelorus., rus.) za koju je svojstveno punoglasje, refleksi *č* i *ž* za prasl. **tj/kt* i **dj* i odsutnost završetka -*m* u 1. l. jed. prez. tematskih glagola, itd.

Za praslavenski autor prihvaća podjelu H. Birnbauma («Common Slavic: Progress and Problems in its Rêconstruction», Ann Arbor 1975) prema kojoj se ovaj period dijeli u dva razdoblja: *praslavensko* i *općeslavensko*. Prvo obuhvaća vrijeme homogenoga razvoja. Konac toga razdoblja Mareš datira na kraj 8. st. n. e. jer polazi od toga da je preinaka samoglasničkog sustava posljednja praslavenska fonološka promjena. Na prosodijskoj je razini za praslavenski svojstven fonološki relevantan naglasak, kvantiteta samoglasnika i tonske opozicije, a na fonološkoj dvovisinski vokalizam. Samoglasnički se sustav sastoji od jednog niskog i jednog visokog samoglasnika koji može biti prednji ili stražnji, kratak ili dug; ukupno osam fonema:

i	y
ɔ	ɔ
e	o
ě	a

Jerovi još nisu reducirani i imaju vrijednost kratkih *i* i *y*. Suglasnički se sustav u početku sastoji od četiri para: /p/ - /b/, /k/ - /g/, /t/ - /d/, /s/ - /z/ i velarnog /h/ koji je nastao vrlo rano iz *ie*. *s prema poznatom pravilu »ruki«. Sonanata je šest: /v/, /m/, /j/, /r, l/, /n/.

Praslavenski se glasovni razvoj može svesti na dva zakona: 1. slogovna harmonija i 2. zakon otvorenih slogova. Slogovna harmonija djeluje u skupinama »pal. sonant (j) + vel. samoglasnik« i »vel. suglasnik + pal. samoglasnik«. U prvom slučaju dolazi do »palatalizacije samoglasnika«, tj. stražnji samoglasnici iza *j* postaju pred-

nji. U drugom slučaju palataliziraju se velarni suglasnici. Od tri palatalizacije velara najstarija je prva, a najmlađa druga. Autor s upitnikom spominje i mišljenje H. G. Lunta (1981) da je treća palatalizacija najstarija. Zakon otvorenih slogova uzrokovao je uklanjanje zatvorenih slogova. Kad na kraju sloga stoji pravi suglasnik, slog se otvara na dva načina: a) ispadanjem suglasnika ili b) pomicanjem granice sloga. Ako slog završava sonantom, razvoj je ovakav: a) diftonzi se monoftongiraju, b) skupina »samoglasnik + nazal« razvija se u (dugi) nazalni samoglasnik, c) preinaka skupina »samoglasnik + r/l« u zatvorenom slogu započela je u praslavenskome, ali je završena tek u općeslavenskome razdoblju. Posljednjom važnom promjenom u prasl. fonologiji autor smatra nastajanje labijalnoga samoglasnika /u/. U leksiku treba spomenuti posuđenice iz iranskih i germanskih jezika.

Općeslavensko razdoblje, u kojemu je još mnogo zajedničkoga, ali već dolazi do diferencijacije unutar slavenske zajednice, završava u 10–11. (-12?) st., jer njegovu gornju granicu obilježava ispadanje jerova i denazalizacija samoglasnika. Do toga vremena završen je razvoj u skupinama *tart/talt* i *tert/telt* (8–9. st.). U isto vrijeme završen je i razvoj u skupinama »nevelarni ploziv + j« (jotovanje). Oba su se jera u samoglasničkome trokutu spustila u srednji red i reducirala. Reduciranost je uklonjena u 10–11. (12) st. Ispadanjem slabih jerova, ponovno su stvoreni zatvoreni slogovi. Općeslavensko se razdoblje može poistovjetiti s postojanjem isključivo otvorenih slogova. Pravi prijelaz od općeslavenskoga k pojedinim slav. jezicima predstavlja denazalizacija nazalnih samoglasnika. Za općeslavensku je fleksiju svojstvena pravilna upotreba dvojine i kod imena i kod glagola. Živost se u akuzativu jed. m. r. počinje izricati genitivnim oblicima. Postoji sedam padeža. Lokativ se još može upotrebljavati i bez prijedloga. Kratki i dugi oblici pridjeva izražavaju gramatičku određenost, a u komparaciji se pojavljuju samo dva stupnja: pozitiv i komparativ. Glagoli imaju dva jednostavna preterita (aor. i imperf.). Perfekt pokazuje još rezultativnu semantiku. Perifrastični se futur tek počinje konstituirati. Izgrađuje se sustav hipotakse. Leksik se obogaćuje grčkim, latinskim, starovisokonjemačkim i romanskim posuđenicama.

Kod staro(crkveno)slavenskoga autor ukratko opisuje djelovanje solunske braće Ćirila i Metodija i postanak najstarijega slavenskoga književnog jezika. Staroslavenski je ogranak općeslavenskoga kojemu je u osnovi dijalekt egejske sjeveroistočne obale, koji je Konstantin-Ćiril normirao, upotpunio mu sintaksu, adaptirao i obogatio leksik, i time ga uzdigao na razinu književnoga jezika. U duhu s tadašnjim bizantskim shvaćanjem da svaki liturgijski jezik ima posebno pismo, Konstantin je za staroslavenski stvorio glagoljicu. Mareš prati daljnju sudbinu glagoljice i ćirilice koja ju je na istoku zamijenila u toku (10–) 11. st. Povijest najstarijega slav. književnog jezika dijeli u tri razdoblja na osnovi odnosa književnoga i govornoga (lokalnog) jezika. Prvo je razdoblje *staroslavenskoga*. Tu književni jezik ima još živu dijalekat-

sku osnovu i zamjenjuje nepostojeće lokalne književne jezike. Prilagođuje se lokalnim govorima u granicama svjesne norme. Autor razlikuje tri varijante staroslavenskoga: 1. moravsku (Kijevski listići), 2. makedonsko-bugarsku (kanonski stsl.) i 3. slovensku (Brižinski spomenici). Staroslavenski je jezik s otvorenim slogovima, u kojemu se jerovi i nazali pravilno upotrebljavaju i koji ima očekivana obilježja južnoslavenskih jezika. Karakteristična su obilježja toga jezika: bugarski refleksi grupa **tj/kt* i **dj* (tj. *št* i *žd*), nepotpuno razlikovanje *ě* i *ja* i odsutnost fonološki relevantnog *j*. Za sintaksu su posebno karakteristični dativ adnominalni i apsolutni. Staroslavenski je utjecao na leksik svih slav. jezika.

U 12. st. stsl. postaje koiné slavenske pismenosti. Više se ne oslanja na jedan živi dijalekt, već na knjišku tradiciju. I dalje zamjenjuje nepostojeće lokalne književne jezike i sve se više prilagođava lokalnim dijalektima. Interferencija s lokalnim govorima mnogo je slobodnija, ponekad i kaotična. Leksik sadrži naslijeđene književne izraze i regionalizme, u ortografiji se koristi grafemima za glasove koji više ne postoje itd. Ukratko, norma slabi. Ovo razdoblje Mareš naziva *crkvenoslavenskim*. Kao rezultat teritorijalne diferencijacije nastaju lokalne redakcije i podredakcije. Autor razlikuje šest redakcija: 1. makedonsko-bugarsku, 2. srpsku, 3. hrvatskoglagoljsku, 4. češku, 5. rusku i 6. rumunjsku (koja je miješana i sadrži bugarske, rusko-ukrajinske i (rijetke) rumunjske elemente). Udio lokalnih elemenata u pojedinim redakcijama u raznim je periodima različit.

Nakon uspostavljanja lokalnih književnih jezika, crkvenoslavenski postaje isključivo liturgijski jezik. Tada dolazi do novoga (umjetnog) normiranja i udaljavanja od narodnoga jezika. Ponovno se javlja centripetalni razvoj. To razdoblje Mareš zove *novocrkvenoslavenskim* i dijeli ga u dva tipa: 1. ruski (u bizantskoj liturgiji pravoslavaca i unijata) i 2. hrvatski (u rimskoj liturgiji kod Hrvata i Čeha).

Uz članak je (16–17) priložena tablica s prikazom oble i uglate glagoljice i stare ćirilice s nazivima, brojnom i glasovnom vrijednošću slova. Autor je hrvatski »štapić« stavi u isti redak s oblim *ѣ* i ćirilskim *ѣ*, dakle kao znak za prednji (meki) jer. To je uradio vjerojatno zato što se pri transliteraciji hrvatskoglagoljskih tekstova štapić tradicionalno transliterira prednjim jerom. Problem je, međutim, što tablica sadrži i stupac »glasovna vrijednost« gdje je ćirilskom *ѣ* i oblom *ѣ* pridružena vrijednost prednjeg vokala. Ako je, međutim, štapić neko vrijeme imao posebnu glasovnu vrijednost, ona sigurno nije bila vrijednost prednjega jera.

Ova je knjiga koristan i pouzdan priručnik jer sadrži sustavno, jasno, jednostavno i sažeto obrađene sve važnije podatke o slavenskim jezicima. Takav bi priručnik dobro došao i našoj slavistici.

Milan Mihaljević